

period: from the end of 1950s to the middle 1990s; the first period – 1958 – 1962, the second – 1963 – 1965, the third – 1966 – 1972, the fourth – 1973 – 1984, and the last one from 1985 to 1995 are defined. The specificity of pupils' research skills formation based on biological or chemical educational regulatory documents such as laws, certificates, concepts, orders, decrees, decisions, letters are analyzed.

Key words: pupils' research skills, natural sciences, informational sources of popular education.

Рецензент: Слюсаренко Н.В.

УДК 37:351.851 (477)

Гончар М. В.*

ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ ІНСПЕКТОРАМИ НАРОДНИХ УЧИЛИЩ У ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на прикладі Таврійської губернії розглядаються окремі аспекти здійснення інспекторами народних училищ державного контролю (нагляду) за навчальними закладами на українських землях наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Характеризуються інституційні особливості діяльності інспекторів, основні напрямки реалізації інспекторських функцій, проблемні питання здійснення державного нагляду. Підкреслено важливу роль, яку відігравали інспектори народних училищ у розвитку народної освіти на місцях, незважаючи на домінування функції поліцейського контролю за політичною благонадійністю учителів. Ураховуючи конструктивний досвід минулого, запропоновано низку ідей, які було б доцільно використати при створенні Державної служби якості освіти України.

Контрольні слова: державний контроль (нагляд), освіта в Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, Дирекція народних училищ Таврійської губернії, інспектор народних училищ, Державна служба якості освіти України.

Одним із напрямків імплементації нової редакції Закону України «Про освіту» є реалізація положень щодо трансформації чинної моделі державного контролю у сфері освіти шляхом створення Державної служби якості освіти України як центрального органу виконавчої влади з територіальними підрозділами. Передбачається, що нова структура матиме інспекторські функції, що до цього належали місцевим органам управління освітою, та працюватиме в напрямку моніторингу освітнього середовища й надання консультацій закладам загальної середньої, професійно-технічної, дошкільної та позашкільної освіти щодо покращення якості навчально-виховного процесу.

Цікавим для співставлення й запозичення конструктивного досвіду в цьому питанні є практика діяльності інституту інспекторів народних училищ, що розвивався разом з українським освітнім середовищем протягом ХІХ – початку ХХ століття й мав на нього вагомий вплив.

Окремі питання організаційно-педагогічних особливостей здійснення державного нагляду (контролю) у сфері освіти на українських землях у ХІХ – початку ХХ століття відображено в наукових розвідках Г. Кільової, В. Милька, Т. Шушари (попечительства навчальних округів), Л. Задорожньої-Княгницької (професійний портрет інспекторів навчальних закладів), О. Кідран (контроль за університетами), І. Бондаренко, Л. Клеваки, М. Мінц, Г. Пономарьової, І. Репко (організація контролю за навчальною діяльністю учнів). У цілому ж, на жаль, нами не було виявлено досліджень, які б комплексно розкривали це питання, що й визначає актуальність публікації.

Метою статті є узагальнення практики здійснення державного контролю (нагляду) інспекторами народних училищ Таврійської губернії наприкінці ХІХ – початку ХХ століття.

*© Гончар М. В.

У розвитку інституту інспекторів народних училищ Російської імперії, до складу якої входила Україна, період кінця ХІХ – початку ХХ століття був пов'язаний із бажанням царського уряду здійснювати суцільний контроль за будь-якими проявами вільнодумства в освітньому середовищі, яке динамічно розвивалося й розбудовувалося. 1869 року в кожній губернії імперії, зокрема в українських, було введено по одній посаді інспектора народних училищ. Інспектор призначався розпорядженням міністра народної освіти і мав «...всіма засобами сприяти розвитку та розповсюдженню початкової народної освіти» [1, с. 542].

У своїй роботі інспектор був підзвітний й підконтрольний попечителю навчального округу. Він мав право дорадчого голосу на засіданнях ради при попечителєві навчального округу, де розглядалися питання підконтрольних йому народних училищ. На засіданнях губернських або повітових училищних рад інспектор був повноправним членом.

Важливим етапом інституалізації та систематизації функціональних обов'язків інспекторів народних училищ стало затвердження царським указом 1871 року особливої інструкції. Зокрема вона передбачала формування дворівневої моделі здійснення державного нагляду за навчальними закладами – державного та місцевого. Перший рівень уособлювався інспекторами народних училищ, другий – губернськими та повітовими училищними радами.

Інструкцією було визначено об'єкт виключного контролю інспекторів – навчальні заклади, які були засновані за кошти МНО, зокрема міські, приходські, казенні училища, одно- і двокласні сільські училища, учительські семінарії та школи, педагогічні курси. Інші училища, створені переважно земствами, підлягали спільному нагляду інспектора та відповідної училищної ради. Тобто інспектори здійснювали державний нагляд за діяльністю всіх освітніх закладів (крім університетів) та приватних учителів на своїй території.

До основних напрямків діяльності інспекторів належали:

- аналіз педагогічного складу училищ, добір учителів і контроль за навчальним процесом;
- контроль за використанням у навчальному процесі підручників і посібників, зокрема тих, що були рекомендовані МНО та духовним відомством;
- піклування за належне матеріальне забезпечення навчальних закладів, зокрема з боку їх засновників;
- контроль за правильністю ведення внутрішньошкільної документації, облік і використання бюджетних коштів та майна;
- сприяння відкриттю нових навчальних закладів у підконтрольному районі здійснення державного нагляду [2, с. 438-443].

Серед вагомих важелів впливу на ситуацію, які мав право застосувати інспектор, були: звільнення вчителя, закриття училища, призупинення рішення училищної ради [3, с. 9].

Розглянемо деякі аспекти функціонування інституту інспекторів народних училищ у Таврійській губернії.

Інспектори були підпорядковані директору народних училищ цієї губернії, який забезпечував загальну координацію їх роботи й перебував у м. Сімферополі. На початку 1917 року територія губернії поділялася на 12 інспекторських районів. У невеликих за площею і малонаселених повітах регіон здійснення інспекторського нагляду міг збігатися з територіальними межами повіту (наприклад, до Сімферопольського району входив Сімферопольський повіт з м. Сімферополем) або включати декілька повітів чи градоначальство (наприклад, Феодосійсько-Керченський район поєднував Феодосійський повіт і Керченське градоначальництво). Ті ж повіти, що були територіально розтягнуті або густозаселені, могли мати двох або й трьох інспекторів. Наприклад, Дніпровський повіт, що мав площу 11470,5 кв. верств і населення 301,8 тис. осіб, було поділено на два інспекторські райони. Один інспектор базувався в містечку Каховка, інший – у повітовому

центрі – м. Олешках [4, с. 17; 5, с. 6].

Кількість підконтрольних навчальних закладів була різною і постійно змінювалася. Так, на початку 1917 року найбільшу кількість підзвітних шкіл мав інспектор Бердянсько-Оріхівського району (до його складу входила північна частина Бердянського повіту) – 166 училищ, найменшу – інспектор Євпаторійського району (Євпаторійський повіт з м. Євпаторією) – 76 закладів [4, с. 17].

Більш детальну інформацію про інспекторські райони в Таврійській губернії наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Відомості про інспекторську мережу Дирекції народних училищ Таврійської губернії станом на початок 1917 року

№ з/п	Місце розташування інспектора народних училищ	Назва району	Повіти, що входили до складу району	Кількість шкіл у районі
1.	м. Сімферополь	Сімферопольський	Сімферопольський повіт	140
2.	м. Джанкой	Перекопський	Перекопський повіт	107
3.	м. Феодосія	Феодосійсько-Керченський	Феодосійський повіт Керченське градоначальництво	122 38
4.	м. Олешки	1-й Дніпровський	частина Дніпровського повіту	96
5.	м. Каховка	2-й Дніпровський	частина Дніпровського повіту	99
6.	м. Євпаторія	Євпаторійський	Євпаторійський повіт	76
7.	м. Ялта	Ялтинсько-Севастопольський	Ялтинський повіт, Севастопольське градоначальництво	64 42
8.	м. Мелітополь (окремий інспектор для нагляду за німецькими училищами)	Мелітопольсько-Бердянський	Мелітопольський повіт, Бердянський повіт	53 76
9.	м. Мелітополь	1-й Мелітопольський	частина Мелітопольського повіту	150
10.	м. Мелітополь	2-й Мелітопольський	частина Мелітопольського повіту	102
11.	м. Бердянськ	Бердянсько-Оріхівський	частина Бердянського повіту	166
12.	м. Бердянськ	Бердянсько-Ногайський	частина Бердянського повіту	124

Джерело: [4, с. 17].

Однією з основних форм роботи інспектора був інспекційний об'їзд навчальних закладів підвідомчого району. За рік він мав хоча б один раз побувати в кожному училищі й відвідати уроки вчителів, хоча розгляд скарг і виконання окремих доручень попечителя навчального округу чи директора народних училищ губернії міг спонукати відвідувати один і той же заклад по декілька разів на рік. Так, зі звіту інспектора народних училищ Руденка видно, що протягом 1902 року він здійснив інспектування в 105 навчальних закладах Дніпровського повіту. Були відвідані міські, сільські, початкові народні, церковно-приходські, приватні училища та хедери. Ті училища, що містились у місці проживання інспектора, відвідувались по 2-3 рази на рік. Під час поїздок до інших поселень він міг ознайомитися з роботою декількох училищ в один день. Так, 14 жовтня, перебуваючи в містечку Каховка, інспектор оглянув 14 приватних училищ і хедер. Така велика кількість оглянутих закладів за один день пов'язана з тим, що це були доволі малі

школи, де один учитель навчав не більше десятка дітей [6].

Аналізуючи звіт інспектора народних училищ Перекопського повіту за 1890 рік, можна зробити висновок, що під час огляду навчальних закладів у його полі зору перебували такі питання:

- умови навчання: відповідність навчальних приміщень кількості учнів, їх естетичний стан; наявність належного навчального обладнання; грошове забезпечення навчальних закладів і правильність їх використання;

- забезпеченість шкіл учителями; відповідність їх освіти предметам, які вони викладають; належність оплати учительської праці;

- дотримання офіційних навчальних програм; дотримання вимог щодо необхідності використання «дозволеної» навчальної літератури, рівень забезпеченості нею у школах; стан гімнастичної та виховної роботи, зокрема наявність учнівського хору; ситуація з викладанням уроків праці та їх матеріальне забезпечення;

- рух учнівського контингенту, повнота та правильність обліку документів [7].

Відомості, зібрані інспекторами народних училищ, узагальнювались за рік і надавалась на розгляд директору народних училищ губернії. Останній у свою чергу узагальнював звіти інспекторів й аналізував стан розвитку народної освіти в губернії. Цей звіт подавався на розгляд попечителю навчального округу, який міг надавати доручення щодо покращення народної освіти в губернії; узагальнював звіти з губернії про стан освітніх справ у навчальному окрузі та з пропозиціями надавав до Міністерства народної освіти для аналізу та вироблення урядових рішень.

Вагомим інструментом впливу інспекторів на розвиток освітнього середовища в підконтрольних районах була їх обов'язкова участь у роботі повітових училищних рад, що були створені 1864 року на підставі Положення про початкові народні училища. Саме на училищні ради покладался обов'язок «завідування» початковими народними училищами, що утримувались за кошти земств та міст. Під час їх засідань інспектори ініціювали питання покращення кадрового, фінансового й матеріального забезпечення училищ, розширення мережі навчальних закладів [8, с. 614].

Таким чином, можна констатувати, що в умовах інтенсивного розбудови освіти в українських губерніях Російській імперії у другій половині XIX – початку XX століття, зокрема і в Таврійській губернії, поряд зі здійсненням політичного нагляду за благонадійністю учителів важливого значення набувало забезпечення державного контролю за дотриманням навчальними закладами та їх засновниками єдиних вимог організації навчального процесу. Позитивним явищем діяльності інспекторів було покладання на них відповідальності за розвиток освіти у ввіреному районі та наявність дієвих інструментів впливу на цей процес. Негативним – поліцейська складова та надмірна завантаженість інспекторів унаслідок динамічної розбудови мережі шкіл, широкого спектру обов'язків та особливостей транспортного сполучення.

З огляду на досвід минулого, на наше переконання, в умовах творення нової Державної служби якості освіти України (ДСЯО) доречним було б урахувати такі пропозиції:

- 1) оскільки відповідно до нового Закону України «Про освіту» основною формою здійснення державного нагляду має бути інституційний аудит навчальних закладів один раз на 10 років, а в процесі моніторингу освітнього середовища використовуватимуться сучасні інформаційні технології, вважаємо недоцільним створення територіальних управлінь ДСЯО в кожній області, що лише призведе до збільшення бюрократичного апарату. Більш оптимальним буде створення екстериторіальних управлінь на дві-три області, а в основних містах кожної області може працювати державний інспектор, який здійснюватиме державний нагляд на закріпленій території трьох-п'яти районів. Це створить більш прийнятні умови щодо доступності до об'єктів здійснення державного контролю, ніж умови, за яких інспектори будуть виїжджати з обласного центру за багато кілометрів до окремих населених пунктів;

2) доцільно було б територіальним управлінням ДСЯО запровадити практику обов'язкової підготовки короткого річного огляду (дайджесту) про стан справ в освітній сфері кожної області з конкретними пропозиціями до суб'єктів освітнього процесу, спрямованими на покращення якості освіти в регіоні.

У подальшому науковому пошуку потребує уважного дослідження роль повітових, губернських та єпархіальних училищних рад, які діяли в досліджуваній період, у здійсненні державного нагляду за діяльністю навчальних закладів та розвитку освітнього середовища.

Література:

1. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета «О некоторых мерах к развитию начального народного образования» от 29 мая 1869 г. № 47148 // ПСЗРИ. Собр. второе. Т. 44 : 1869 : № 46610-47357. – СПб., 1873. – С. 541-543.
2. Высочайше утвержденная Инструкция инспекторам народных училищ от 29 октября 1871 г. № 50092 // ПСЗРИ. Собр. второе. Т. 46 : 1871 : № 49098-49762. – В двух отд-ниях. Отд-ние второе. – СПб., 1874. – С. 436-443.
3. История государственного контроля (надзора) в сфере образования в России (XVIII – начало XX в.) : хрестоматия / под общ. ред. А. В. Звонарева, Н. М. Ладнушкиной. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Книгодел; ГАОУ ВО МГПУ, 2017. – 952 с.
4. Памятная книжка Таврической губернии 1917 год / Издание Таврического Губернского Статистического Комитета; под ред. Г. Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – 32, 275 с.; [1] л. табл., [62] л.
5. Однодневная перепись начальных школ в Империи, произведенная 18 января 1911 года: вып. 1-16 / ред. В. И. Покровского; Министерство народного просвещения. – Санкт-Петербург: тип. «Экономия», 1913-1916. – Выпуск IV, ч. 1: Одесский учебный округ. Губернии: Бессарабская, Екатеринославская, Таврическая и Херсонская: введение: историко-статистические справки, средние выводы, процентные отношения. 1914. – [2], 26, 93 с.
6. Список училищ Днепровского уезда осмотренных Инспектором народных училищ в 1902 году / ДААРК (Державний архів в Автономній Республіці Крим). Ф. 100. Оп. 1. Спр. 2273. Арк. 3, 43.
7. Сведения о состоянии народных училищ Перекопского уезда за 1890 гражданский год / ДААРК. Ф. 100. Оп. 1. Спр. 2026. Арк. 346-351 зв.
8. Высочайше утвержденное Положение о начальных народных училищах от 14 июля 1864 г. № 41068 // ПСЗРИ. Собр. второе. Т.39 : 1864 : № 40457-41318. – СПб., 1867. – С. 613-618.

Гончар М. В.

ПРАКТИКА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО НАДЗОРА ИНСПЕКТОРАМИ НАРОДНЫХ УЧИЛИЩ В ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье на примере Таврической губернии рассматриваются отдельные аспекты осуществления инспекторами народных училищ государственного контроля (надзора) за учебными заведениями на украинских землях в конце XIX – начале XX века. Характеризуются институциональные особенности деятельности инспекторов, основные направления реализации инспекторских функций, проблемные вопросы осуществления государственного надзора. Подчеркнуто важную роль, которую играли инспектора народных училищ в развитии народного образования на местах, несмотря на доминирование функции полицейского контроля за политической благонадежностью учителей. Учитывая конструктивный опыт прошлого, предложен ряд идей, которые было бы целесообразно использовать при создании Государственной службы качества образования Украины (ДСКО).

Контрольные слова: государственный контроль (надзор), образование в Украине в конце XIX – начале XX века, Дирекция народных училищ Таврической губернии, инспектор народных училищ, Государственная служба качества образования Украины.

Honchar M. V.

THE PRACTICE OF IMPLEMENTATION OF STATE SUPERVISION
BY INSPECTORS OF PUBLIC'S SCHOOLS IN TAVRIA PROVINCE
AT THE END OF THE 19TH – AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

In the article, on the example of the Tavia Province, certain aspects of the implementation of the state control (supervision) by inspectors of public schools of educational institutions in the Ukraine at the end of the 19th – early 20th centuries were considered. The institutional features of the activity of inspectors, the main directions of implementation of inspection functions, and the issues of the implementation of state supervision are described. The important role played by the inspectors of public schools in the development of public education on the ground was emphasized, despite the fact that the role of police control over the political trustworthiness of teachers was dominant. Taking into account the constructive experience of the past, a number of ideas were suggested that would be appropriate to use when creating the State Service of Quality of Education of Ukraine (SSQE). First, in order to avoid inflating the bureaucratic machinery, it is proposed to create extraterritorial administrations in two or three areas, and state inspectors which will carry out state supervision in the fixed territory of three to five districts will work in the main cities of each region. Secondly, it was proposed that the territorial departments of the SSQE introduced the practice of preparing a short annual survey (digest) on the state of affairs in the educational field of each region.

Key words: state control (supervision), education in Ukraine at the end of the 19th – early 20th centuries, the Directorate of the public schools of the Tavia Province, the inspector of the public schools, State Service of Quality of Education of Ukraine.

УДК 004:378.14:656.61(045)=162.1

Задорожня О. І.

КЛАСТЕРИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ МОРСЬКОЇ ОСВІТИ
НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено особливості створення і функціонування системи морських кластерів, проаналізовано досвід створення і перспективи кластеру на прикладі Міжнародного морського кластеру «Палата ІТ-ОПМ» при Херсонській державній морській академії. Визначено основні складові процесу кластеризації, розглянуто позитивний вплив кластерної системи на запровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та застосування віртуальних тренажерних комплексів у підготовці спеціалістів морської галузі в закладах освіти України початку ХХІ століття. Обґрунтовано необхідність розвитку технологій e-learning для проведення практичних і лабораторних занять із використанням реального сучасного фізичного устаткування.

Ключові слова: морська освіта, кластерна система, інформаційно-комунікаційні технології, віртуальний тренажер, хмарні технології.

На початку ХХІ століття глобалізація світової економіки й темпи розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які постійно прискорюються, підвищення ролі науково-технічного процесу в розвитку людства поставили перед кожною державою вимоги щодо створення стратегії майбутнього розвитку. Значне місце в таких стратегіях займає ефективна регіональна політика, яка базується на кластерній концепції [6]. Феномен кластерної концепції сьогодні є визнаним фактом як у науці, з точки зору економіки, так і в бізнесі. Ключовою специфікою цієї концепції є те, що при формуванні кластерних структур забезпечується поєднання в них конкуренції та кооперації [11].

Метою статті є виявлення можливостей застосування кластерів для підвищення якості морської освіти в закладах освіти України початку ХХІ століття, а також перспективи розвитку кластеризації (на прикладі діяльності Херсонської державної

© Задорожня О. І.